

MAGDALENA MARX-KOZAKIEWICZ*

REFLECTIONS ON “NEW” BERLIN. INTEGRATION
AND TRANSFORMATION OF THE CITROZWAŻANIA O „NOWYM” BERLINIE – SCALANIE
I PRZEBUDOWA MIASTA

Abstract

Berlin is one of the most dynamically redeveloping European metropolis of the last decades. But how is the process of change proceeding in the urban structure in the capital of the biggest (in terms of population)¹ European country? The author is concerned with the methods of reshaping the urban tissue, especially of the service segment, in the central area and in the distant residential districts of the eastern Berlin. The idea of the article concerns also the effects that were brought by the programmes and projects connected with the functional and spatial unification of the two, previously disconnected, parts of Berlin. Attention was paid to places, where the city life concentrates in its various forms.

Keywords: programmes of redevelopment, projects, connection, urban structure, regeneration, identity

Streszczenie

Berlin stanowi jedną z najbardziej dynamicznie przekształcających się metropolii europejskich ostatnich dziesięcioleci. Jak przebiega proces przemian struktury miejskiej stolicy największego, pod względem liczby ludności¹ państwa na kontynencie europejskim? Autorkę interesują metody przebudowy tkanki urbanistycznej, szczególnie o funkcji usługowej, w obszarze śródmieścia oraz w oddalonych od centrum dzielnicach mieszkaniowych Berlina wschodniego. Zamyśl artykułu dotyczy także efektów, jakie przyniosły programy i projekty związane z problemami funkcjonalnego i przestrzennego połączenia dwu rozdzielonych wcześniej części Berlina. Zwrócono uwagę na miejsca, gdzie koncentruje się życie miasta w jego różnych formach.

Słowa kluczowe: programy przebudowy, projekty, połączenie, struktura miejska, odtwarzanie, tożsamość

* Ph.D. Arch. Magdalena Marx-Kozakiewicz, Chair of Spatial Planning and Environment Protection, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

¹ Compare.: pl.wikipedia.org/wiki/Państwa_Europy (in Polish).

1. Introduction – plans and programme of redevelopment

The fall of the Berlin Wall opens a new period in the spatial development of the capital of united Germany. As part of the great planning programme², developed from the beginning of the 1990s, a multi-layered redevelopment of the city has been carried out. The divided spatial layout of the city is again being joined into one urban structure.

The basic problems that needed addressing, that were defined in the need to unite the divided city, were:

- demolition of the urban layout through cutting the continuity of the urban tissue and lack of transport infrastructure between the east and the west areas of the city,
- lack of a definite city centre,
- lack of infrastructure that would answer the needs of the city and establish the role of Berlin as the capital and a European metropolis³.

The great planning programme defined a wide scope of restoration works, that would serve the subsequent integration, reconstruction and returning the city its degraded areas.

One of the main areas of works was the shaping of areas that host the seat of parliament and government, intended for the federal and local authorities. The planning programme which defined the rule of development under the name “Development of Berlin as a capital – parliamentary and government district”⁴ outlined five main aims:

- suitable integration of the seats of parliament and government and relating institutions with the area of central Berlin, and supporting the construction of buildings of cultural, academic and commercial purpose,
- inclusion of federal buildings into the partly recreated layouts of historically shaped and functionally diverse urban tissue, in order to avoid the effect of mono-functional, isolated districts,
- concentration of capital functions around Spreeborg, the northern bank of the River Spree and Spreeinsel,
- expansion and broadening of infrastructural systems in terms of technical and transporting facilities that support the capital city, improvement of the environmental structure, and security, restoration and connection of the central urban green areas,
- development and stabilisation of housing resources.

Planning interventions, undertaken as part of the city renovation programme are characterized by:

- adaptation of preserved, historic buildings for their present function and including them in new urban complexes (The Reichstag building, currently the Bundestag – a return to a function in new conditions),
- demolition of secondary buildings, constructed in the East Germany times, that deform the historical urban complexes, and planned rebuilding of notable buildings (such as the demolished Berlin Castle),

² Berlin Development Programme, created since the beginning of the 1990s, outlined the scope of works, pointing to the areas and places where the planning intervention should take place, Compare: <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/planen/hauptstadt/enwicklungsmassnahme/en/enwicklung.shtml>; <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/cgi-bin/drucken3.cgi?/planen/...>, Berlin – Development Programme 1993–2003, Development of the parliament and government district, Twenty years of development programme.

³ <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/cgi>, *op. cit.*

⁴ The programme was formally accepted and passed by the Senate of the City of Berlin on 17th Jun 1993. <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/> *op. cit.*

- recreation of demolished historical urban complexes with a direct reference to the places' past and filling them with new tissue, through creation of new spatial complexes on the old plan (Leipziger Platz),
- rebuilding the existing, and creating new functional and spatial layouts in historic locations of the pre-war Berlin (Potsdamer Platz, Alexander Platz),
- reshaping and revitalization of damaged areas, released from the existing investment or underfunded.

The parliament and government quarter is composed of monumental buildings situated in the vast area of the curve of the River Spree. The programme of district's development consisted of locating institutions and government buildings (in the form of two complexes) on both sides of the river in connection with the existing and emerging development layouts. The whole layout should, in theory, play a key role in the urban structure of the city centre.

The layout, which consists of new and adapted buildings, joins, via the stretches of streets, the complexes concentrated around important public spaces of Berlin. The newly recreated district included in the rebuilt layout of the city's central area, is again becoming an important element of the polycentric-axial structure of the city. In this way, the problem of broken up urban tissue was, to a great extent, overcome in the very heart of the city.

The complexes of federal buildings encompass with their scope the areas of historical location of government institutions, and create a layout full of panache on a monumental scale and monumental in character. Light, roofed footbridges over the valley of the river, inaccessible to the public, join the complexes of buildings into a functional whole. This type of solution lets the officers of the German chancellery use a separate park located over the walkway along the river, which is surrounded by a tall wall. The government quarter itself is not separated from the rest of the city. Along the Spree lead strolling boulevards accessible to the public, and in the middle of it runs a wide passageway that leads towards the new building of the Berlin central railway station on the opposite side of the Spree. The city beach located nearby and a picturesque flower garden located in a topographic low and surrounded by a wall, supplement the attractive programme of the district's development with places of peace and quiet.

Monumental buildings of government administration determine the scale of the new district. The domineering elements of the described development are the new seat of the German Chancellor and the rebuilt, and partly modernized for the purpose of hosting the Bundestag, the Reichstag building⁵. The whole layout is characteristic for its panache of vast spaces, which corresponds with its role and significance for the German capital.

2. Rebuilding the city centre

Urban layout of the city centre, newly rebuilt and shaped to a large extent, is outlined by the reconstructed historical urban axes, thanks to which it is deeply rooted in the city's structure. It is worth mentioning the refilling of the empty space that remained after the Berlin Wall fell, and particularly the diligence in recreating the historical net of streets, spatial layouts, nets of connections and junction points that used to be completely demolished, wiped from the surface of the earth in the strips of land divided by territories that belonged to hostile systems. This does not disturb the process of highlighting the traces of contemporary history that are connected with the route of the fallen wall.

The rules of rebuilding and reconstructing the spatial and functional structure of the central parts of the city were set in the concept of the general layout of the city, designed by a team led by Hans Stimmann. In the formulated urban guidelines there was a reference to the experience of the International Architecture

⁵ Reconstruction of the Reichstag in the 1990s was conducted according to Norman Foster's project.

Exhibition (IBA, 1984–1987), including the then prepared concept of “critical reconstruction” by Josef Kleihues, and the tradition of European city. This way, the foundations were set to draw up detailed rules and projects of the destroyed parts of old centre, based on the reconstruction of the historical net of streets and borders, with a reference to traditional dimensions and character of the space.

As a result of the conducted reconstruction, the regions of the biggest significance for Berlin’s identity were given back to the city.

An example of a reconstruction that retains the spirit of the place is the reconstruction of the Leipziger Platz, situated in the centre of the pre-war Berlin, where the octagonal, regular urban layout was rebuilt, and where flat, monumental walls of the new buildings that line the square refer to its old character. The desired effect of the artful reconstruction was achieved thanks to setting up detailed rules regarding the dimensions of the buildings, divisions in elevations and the use of finishing materials. Directives were set on the basis of a project that was a competition entry from a 1991 competition, won by the Hilmer and Sattler Studio. The square constitutes a space that has the ambience of peaceful elegance, which is in accordance with its function – to unite representative and quiet forms of use, agencies of companies, offices, hotels, and on higher floors – apartments. The area connected historically with the Leipziger Platz and Potsdamer Platz constituted a different problem in terms of planning and design.

Potsdamer Platz, the former square on the crossroads, in the times of division of Germany became an empty area in the zone of the Berlin Wall, outside the city layout of the day. The surrounding area, together with the place that was left by the square had to be completely reconstructed, given the scale of damage and its idiosyncratic nature. The basis for the reconstruction of the new investment was also a winning competition entry designed by the Hilmer – Sattler team.

The layout that emerged in the course of the next stage of the works, was called the Potsdamer Platz (as was the old one) consisted of four complexes, of which each was designed by a different team of architects. Among the designers of particular teams, famous names can be found: Arata Isozaki, Helmut Jahn, Hans Kollohoff, Rafael Moneo, or Renzo Piano. Thanks to entrusting the concept and implementation of the whole project to four investors and different designers, a diversity of means and forms of expression was achieved, as well as an atmosphere of certain naturalness of the shape of the area of the old square. This creates a certain similarity to urban layouts that grow in time, as it was in the process of forming the described layout. Teams Daimler-Chrysler, Sony Center, Lenne-Dreieck and Mendelsson-Bartholdy Park, that designed the whole layout in questions, though formally different, are to a certain extent similar when it comes to functional character. There is a whole variety of functions that are characteristic for central part of the city: shops, restaurants, cafes, commercial- and trade centre, cinemas, theatre, concert halls, hotels, as well as offices and residential apartment. The urban space is varied in form, dimension and urban/architectural detail. Important elements that highlight particular fragments of the whole layout are the material solutions and choice of colours. Water- and green solutions in different shapes, varieties, scales and levels were employed. The method of using this space, including the concentration of attractive services, outdoor functions, such as the possibility to organize different events, performances, concerts, as well as places for leisure, account for the fact that the Potsdamer Platz today is a lively place.

One cannot omit the question of access to the described layout. It is ensured by the main underground lines – U-Bahn – and the fast city railway – S-Bahn – with a new underground station, situated in the central part of the complex, in the area of the old Potsdamer Platz. In the place, where (as it used to be in the past) the main roads cross, the surroundings of the Potsdamer Platz station are the place where traffic concentrates, a starting point and a destination at the same time. The building of the station does not dominate the space. The glass cuboid discreetly highlights its existence in the lively urban space, full of passers-by. An important element of the streamlining of the public transport is the road tunnel – Tiergarten Tunnel – the entrance to it is on the south-west side of the layout, and the exit on the north side of the Spree, next to the central railway station.

3. Memorial sites in the city structure

Exhibiting traces of contemporary history occupies an important place in the urban layout of central Berlin. They include, among others, elements of the fallen Berlin Wall, left separately, in smaller or bigger fragments, without interfering in the structure of the former division. This is similar as in the chosen places of the central area and in the south-eastern areas of the city, where many spots still await the planned reconstruction. Places connected with the history of Germany's division are shown in the illustrations. They are fragments of the wall, exhibited in the urban space, as e.g. in the new residential and office complex in the Moabit district, on the north side of the Spree and in the area of Potsdamer Platz. In the enclosed pictures a place is shown with one surviving building of the border guards in the run of the Berlin Wall. The building survived thanks to efforts of the family of one of the victims, who was killed by a gunshot that came from the building⁶. It neighbours with a new residential complex, constructed on the revitalized industrial area on the eastern side of the Spandauer Canal. An extraordinary form of commemorating the Berlin Wall is the green embankment, built in the Potsdamer Platz area. An extraordinary memorial site is the recently completed Memorial to the Murdered Jews of Europe, that commemorates the tragedy of the mass murder of Jews of German and European roots. Straight blocks of stone that stand in long rows constitute a monumental layout with a symbolic meaning. The monument is located in the central part of the heart of Berlin, in the Ebertstrasse street, between the Brandenburg Gate, the Potsdamer Platz complex and the historical central garden area of Tiergarten. There is also an interesting monument with a water feature in Invaliden Park that refers to the history of the first half of the 20th century.

4. Marzahn, services in the residential district of eastern Berlin

A separate area of the city authorities' activities are the planning interventions in giant residential complexes in eastern Berlin. Since 1990s, projects and programmes have been implemented, that aim at bettering the standards of buildings and furnishing the estates' spaces. They include projects that aim at the expansion of the scope of offered services in the districts' service centres, in order to increase the attractiveness of the spaces that concern services. One of such places is the service centre in the Marzahn district. The centre, which has existed there since the 1980s, connected with the S-Bahn station and the local bus station, comprises a commercial and services centre with adjacent green areas. The expansion of the complex, partly in the form of an arcade and partly as an open public space, allowed for a certain variety in the use and space, and created possibilities for meetings and local contacts with a slightly more urban character and increased attractiveness. The downside of new investments is the location of the supermarket and a small shopping centre directly next to the station. The construction of this building and the concentration of functions in its vicinity triggers the fact that the older, more distantly located parts of the precinct fall into decline and become lifeless.

5. New park areas

An extraordinarily valuable initiative of the Berlin city authorities is earmarking the post-railway areas, located in the area of central districts for the purpose of creating urban park areas. Such layouts are

⁶ This information is based on a story heard on the site.

two complexes, implemented south of Potsdamer Platz and north of Yorkstrasse, known under the common name of Park Auf Dem Gleisdreieck. The park is a strip with vast grasslands, on which there are randomly placed playgrounds, recreation and relaxation areas. Side edges of the park are composed of avenues of trees and picturesque structures of high and low greenery. Over the park run two lines of the U-Bahn.

Tall buildings of the Potsdamer Platz complex dominate the landscape from the park in the northern direction. The park area lies close, within a short walking distance.

In the unfurnished open areas of East Berlin, an extraordinary park was open, “The Gardens of the World”. The area was divided into fragments, arranged in different styles and conventions. Picturesque greenery arrangements that appeal to the layouts of the past centuries and various cultural backgrounds intertwine with places where you can „meet” fairytale characters. It is a marked-off area; the location itself is a valuable element that increases the attractiveness of the eastern area of the city.

6. Conclusions

Recreated, rebuilt and built from scratch – layouts of Berlin connect the city organism that was divided for decades into a coherent entity. In the spatial structure and the functional programme are visible the positive effects of planning the development and shaping the modern city tissue in the form of well-composed complexes, harmoniously tied together with the surroundings.

The example of revitalization and reconstruction of Berlin confirms the significance and meaning of clearly formulated vision and rules of shaping the city layout and their development and subsequent implementation, based on an established plan of operations. It is not worth adding that a significant element of success is securing the appropriate funds for the investments.

---

1. Wstęp – zamierzenia i programy przebudowy

Zburzenie Muru Berlińskiego otwiera nowy okres rozwoju przestrzennego stolicy zjednoczonych Niemiec. W ramach wielkiego programu planistycznego¹, opracowywanego od początku lat 90., prowadzona jest wielowątkowa przebudowa miasta. Podzielony układ przestrzenny Berlina zostaje na nowo zespolony w jedną strukturę miejską.

Podstawowe problemy do rozwiązania, które zdefiniowano dla potrzeb ponownego zespolenia podzielonego miasta, to:

- zniszczenie układu miejskiego poprzez przerwanie ciągłości tkanki urbanistycznej (il. 1) i brak połączeń infrastrukturalnych pomiędzy wschodnimi i zachodnimi rejonami miasta,

---

¹ Program Rozwoju Berlina, opracowywany od początku lat 90. XX w. określił zakres działań, wskazując obszary i miejsca planowanych interwencji planistycznych (Por.: <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/planen/hauptstadt/enwicklungsmassnahme/en/enwicklung.shtml>; <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/cgi-bin/drucken3.cgi?planen>), Miasto stołeczne Berlin – Program Rozwoju 1993–2003, Rozwój Dzielnicy Parlamentarno-Rządowej, Dwadzieścia lat Programu Rozwoju (przypisy odnoszące się do informacji, zamieszczonych na stronach Senackiego Departamentu Rozwoju Urbanistycznego – tłumaczenie własne z j. angielskiego).

- brak wykształconego centrum,
- brak bazy odpowiadającej potrzebom i roli Berlina jako stolicy państwa i metropolii europejskiej².

Wielki program planistyczny określił szeroki zakres prac rewolucyjnych, służących ponownej integracji, odbudowie i przywróceniu miastu zdegradowanych przestrzeni.

Jednym z głównych obszarów działań stało się ukształtowanie terenów mieszczących siedziby parlamentu i rządu, przeznaczone dla władz federalnych i miejskich. Program planistyczny określający zasadę rozwoju pod nazwą: „Rozwój Berlina jako stolicy – dzielnica parlamentarna i rządowa”³ stawiał pięć głównych celów:

- odpowiednią integrację siedzib parlamentu i rządu oraz instytucji z nimi związanych z obszarem centrum Berlina, połączoną ze wspieraniem budowy obiektów przeznaczonych dla funkcji kultury, a także funkcji akademickich i komercyjnych,
- wpisanie budynków federalnych w częściowo odtwarzane układy historycznie ukształtowanej, zróżnicowanej funkcjonalnie tkanki miejskiej, w celu uniknięcia efektu monofunkcyjnych, wyizolowanych dzielnic miejskich,
- koncentrację funkcji stołecznych wokół Spreeborgu, północnego brzegu Sprewy i Spreesinsel,
- rozbudowę i rozszerzenie systemów infrastruktury technicznej i transportowej, obsługującej miasto stołeczne, poprawę struktury środowiskowej a także ochronę, restaurację i powiązanie zielonych przestrzeni śródmiejskich,
- rozwój i stabilizację zasobów mieszkaniowych.

Interwencje planistyczne, podjęte w ramach programu odnowy miasta mają charakter:

- adaptacji zachowanych, historycznych obiektów dla obecnych funkcji i ich włączania w nowe zespoły urbanistyczne (budynek Reichstagu, obecnie Bundestagu – powrót do funkcji w nowych warunkach),
- wyburzenia obiektów wtórnych, powstałych w okresie istnienia NRD, które zniekształcają historyczne układy urbanistyczne oraz planowanej odbudowy znaczących obiektów (jak zburzony Zamek Berliński),
- odtwarzania zniszczonych, historycznych układów urbanistycznych z bezpośrednim nawiązaniem do przeszłości miejsca oraz wypełnianie ich nową tkanką, poprzez tworzenie nowych zespołów przestrzennych na dawnym rzucie (Leipziger Platz),
- przebudowy istniejących i tworzenia nowych układów funkcjonalno-przestrzennych w historycznych lokalizacjach przedwojennego Berlina (Posdamerplatz, Alexander Platz),
- a także przekształceń i rewitalizacji terenów zniszczonych, uwalnianych z istniejącego dotychczas zainwestowania lub niedoinwestowanych.

Dzielnica parlamentarno-rządowa komponowana jest z monumentalnych obiektów usytuowanych w rozległej przestrzeni zakola Sprewy. Program rozwoju dzielnicy polegał na usytuowaniu instytucji i obiektów federalnych w formie dwu zespołów, w powiązaniu istniejącymi i powstającymi układami zagospodarowania po obu stronach rzeki. Całość układu ma w założeniu spełniać kluczową rolę w strukturze urbanistycznej śródmieścia.

Założenie, na które składają się nowe i adaptowane obiekty, łączy się głównymi ciągami ulicznymi z zespołami, skupionymi wokół ważnych przestrzeni publicznych Berlina. Nowoodtworzona dzielnica włączona w odbudowywany układ centralnego obszaru miasta staje się na powrót istotnym elementem policentryczno-osiowej struktury śródmieścia. W ten sposób rozbicie tkanki miejskiej zostaje w znacznej mierze przezwyciężone w samym centrum miasta.

² <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/cgi>

³ Program ten został formalnie przyjęty i uchwalony przez Senat miasta Berlina 17 czerwca 1993 roku (<http://www.stadtenwicklung.berlin.de>).

Kompleksy budynków federalnych obejmujące swoim zasięgiem tereny historycznej lokalizacji zabudowy instytucji rządowych tworzą pełen rozmachu przestrzenny układ o monumentalnej skali o charakterze. Lekkie, przekryte kładki rozpięte nad doliną rzeki, niedostępne dla publiczności, łączą zespoły obiektów w funkcjonalną całość. Tego rodzaju rozwiązanie pozwala pracownikom Urzędu Kanclerza Niemiec na korzystanie z otoczonego wysokim murem, odrębnego założenia parkowego, położonego ponad ciągiem spacerowym wzdłuż rzeki. Sama dzielnica rządowa nie jest wydzielona w układzie miasta. Wzdłuż Sprewy przebiegają ogólnodostępne bulwary spacerowe, a środkiem założenia biegnie szerokie przejście, prowadzące w kierunku nowego budynku centralnego dworca Berlina, położonego na przeciwległym, w porównaniu do głównego kompleksu budynków rządowych, brzegu Sprewy. Plaża miejska urządzona w omawianym rejonie oraz malowniczy, położony w obniżeniu terenu i osłonięty murem, ogród kwiatowy uzupełniają atrakcyjny program zagospodarowania dzielnicy, wzbogacając go o miejsca spokoju i wytchnienia.

Monumentalne obiekty administracji rządowej wyznaczają skalę nowej dzielnicy. Dominującą elementami omawianego układu są nowa siedziba kanclerza Niemiec oraz odbudowany po zniszczeniach wojennych i częściowo przebudowany dla potrzeb siedziby Bundestagu budynek dawnego Reichstagu⁴. Całe założenie cechuje rozmach szerokich przestrzeni, co koresponduje z jego rolą i znaczeniem dla stolicy Niemiec.

2. Odbudowa śródmieścia

Układ urbanistyczny odbudowywanego i kształtowanego w znacznych fragmentach śródmieścia na nowo wyznaczają odtwarzane historyczne osie miejskie, dzięki czemu zyskuje on silne umocowanie w strukturze miasta (il. 2). Na uwagę zasługuje sposób, w jaki następuje zapełnianie pustej przestrzeni pozostającej po murze berlińskim, a przede wszystkim dbałość o przywrócenie historycznej siatki ulic, układów przestrzennych, sieci powiązań i punktów węzłowych, całkowicie zniszczonych, startych z powierzchni ziemi w paśmie terenów rozdzielających terytoria należące do wrogich systemów. Nie przeszkadza to w podkreśleniu śladów historii najnowszej, związanych z przebiegiem byłego muru.

Zasady odbudowy i odtwarzania struktury przestrzennej i funkcjonalnej centralnych obszarów miasta zostały określone w koncepcji planu ogólnego śródmieścia Berlina, opracowanej pod kierunkiem Hansa Stimmana. W sformułowanych wytycznych urbanistycznych nawiązano do doświadczeń Międzynarodowej Wystawy Budownictwa – IBA z lat 1984–1987, w tym do przygotowanej ówczesnie, koncepcji „krytycznej rekonstrukcji”, Josefa Kleihuesa oraz tradycji miasta europejskiego. W ten sposób określone zostały podstawy do opracowania szczegółowych zasad i projektów zniszczonych fragmentów dawnego centrum, oparte na odtwarzaniu historycznej siatki ulic, podziałów wraz z nawiązaniem do tradycyjnych gabarytów i charakteru przestrzeni.

W wyniku tak prowadzonej odbudowy rejonu o największym znaczeniu dla tożsamości Berlina zostały przywrócone miastu.

Jako przykład rekonstrukcji, która zachowuje ducha miejsca posłużyć może odbudowa Placu Lipskiego – Leipziger Platz, położonego w centrum przedwojennego Berlina, gdzie odtworzony został osmioboczny regularny układ urbanistyczny, a proste monumentalne ściany nowej obudowy placu nawiązują do jego dawnego charakteru. Pożądaný efekt twórczej rekonstrukcji osiągnięto dzięki ustaleniu szczegółowych zasad, dotyczących gabarytów zabudowy, podziałów elewacji i zastosowania materiałów wykończeniowych. Wytyczne ustalono na podstawie projektu konkursowego z roku 1991, wygranego przez pracow-

⁴ Odbudowa Reichstagu w latach 90. została przeprowadzona wg projektu Normana Foster'a.

nię Hilmer i Sattler. Rozwiązanie placu tworzy przestrzeń o nastroju spokojnej elegancji, co jest zgodne z jego funkcją, skupiającą reprezentacyjne i niehałaśliwe formy użytkowania, przedstawicielstwa firm, biura, hotele, a w górnych kondygnacjach mieszkania.

Odmienny problem planistyczny i projektowy stanowił obszar, związanego historycznie z Placem Lipskim, Placu Poczdamskiego. Potsdamerplatz, dawny plac na rozdrożu, w czasie podziału Niemiec stał się pustym terenem położonym w strefie Muru Berlińskiego, na zewnątrz ówczesnego układu miejskiego. Teren otaczający wraz z miejscem po samym placu wymagał całkowitej przebudowy z racji stopnia zniszczeń i jego odmiennego charakteru. Podstawę realizacji nowego zainwestowania stanowiła zwycięska koncepcja konkursowa, opracowana przez ten sam zespół Hilmera-Sattlera.

Założenie, które powstało w wyniku następnego etapu prac, umownie nazywane Placem Poczdamskim (od nazwy dawnego placu), złożone jest z czterech zespołów, z których każdy został zaprojektowany przez inny zespół architektów. Wśród projektantów poszczególnych zespołów znajdują się sławne nazwiska, takie jak: Arata Isozaki, Helmut Jahn, Hans Kollohoff, Rafael Moneo czy Renzo Piano. Dzięki powierzeniu koncepcji i realizacji całego przedsięwzięcia czterem grupom inwestorskim oraz różnym autorom uzyskano różnorodność środków i form wyrazu, a także wrażenie pewnej naturalności ukształtowania rejonu dawnego placu. Stwarza to pewne podobieństwo do układów urbanistycznych, narastających w czasie, jak to miało miejsce w procesie formowania omawianego układu. Zespoły Daimler-Chrysler, Sony Center, Lenne-Dreieck i Mendelsson-Bartholdy Park, które składają się całość omawianego założenia, różne pod względem formalnym, mają do pewnego stopnia zbliżony charakter funkcjonalny. Użytkowanie obejmuje tu pełną gamę funkcji śródmiejskich: od sklepów, restauracji, kawiarni, kompleksu usługowo-handlowego, poprzez kina, teatr, sale koncertowe, hotele do wplecionych w układy budynków i wyższe kondygnacje funkcji biurowych i mieszkalnych. Przestrzeń miejska jest tu urozmaicona w formach, gabarytach oraz detalu urbanistycznym i architektonicznym (il. 3). Ważnymi elementami wyróżniającymi poszczególne fragmenty całego założenia są rozwiązania materiałowe i kolorystyka. Zastosowano też rozwiązania wodne i zielone w różnych kształtach, rodzaju, skali i poziomach. Sposób użytkowania tej przestrzeni, w tym koncentracja atrakcyjnych usług, funkcje plenerowe, możliwość organizowania imprez, widowisk i koncertów, a także miejsca służące wypoczynkowi, sprawiają, że przestrzeń miejska zespołu Potsdamerplatz tętni życiem.

Nie można także pominąć zagadnienia dostępności omawianego założenia. Zapewniają ją przede wszystkim główne linie metra – U-Bahn i szybkiej kolei miejskiej S-Bahn, z nowym podziemnym dworcem, usytuowanym w centralnej części zespołu, w rejonie dawnego placu Poczdamskiego. W miejscu, gdzie jak dawniej krzyżują się kierunki głównych ulic, otoczenie dworca stacji Potsdamerplatz jest punktem koncentracji ruchu, miejscem wyjściowym i docelowym. Sam budynek dworcowy nie dominuje w przestrzeni. Przeszkłony prostopadłością dyskretnie zaznacza swoją obecność w ożywionej ruchem licznych przechodniów przestrzeni miejskiej. Ważnym elementem usprawnienia komunikacji kołowej jest tunel drogowy, Tiergarten Tunnel, do którego wjazd znajduje się w południowo-zachodniej części założenia, a wylot już na północnym brzegu Sprewy, obok głównego dworca.

3. Miejsca pamięci w strukturze miasta

Ekspozycja śladów historii współczesnej i najnowszej zajmuje znaczące miejsce w układach urbanistycznych obszaru śródmiejskiego Berlina (il. 4). Należą do nich między innymi elementy byłego muru pozostawione pojedynczo, w niewielkich lub większych fragmentach, bez ingerencji w strukturę tamtego podziału, jak to ma miejsce w wybranych miejscach obszaru śródmiejskiego oraz w południowo-wschodnich rejonach miasta, gdzie wiele obszarów czeka jeszcze na planowaną przebudowę.

Miejsca związane z historią okresu podziału Niemiec przedstawiono na ilustracjach. Są to fragmenty muru wyeksponowane w przestrzeni miejskiej, jak na przykład: w nowym zespole mieszkaniowo-biurowym w dzielnicy Moabit, na północnym brzegu Sprewy oraz w rejonie Potsdamerplatz czy u wylotu Ebertstrasse i Leipziger Platz. Na załączonych zdjęciach widoczne jest miejsce z jedynym zachowanym budynkiem strażnicy granicznej w ciągu Muru Berlińskiego. Obiekt ten przetrwał dzięki staraniom rodziny jednej z ofiar zastrzelonych z tejże strażnicy⁵. Sąsiaduje on z nowym zespołem mieszkaniowym wzniesionym na rewitalizowanych dawnych terenach przemysłowych, na wschodnim brzegu Spandauer Canal. Oryginalną formą upamiętnienia Muru Berlińskiego jest też zielony wał ziemny usypany w rejonie Potsdamerplatz. Miejsce to zyskało popularność jako punkt spotkań i teren wypoczynku w centrum miasta. Do wyjątkowych znaków pamięci należy ukończony w ostatnich latach Pomnik Holokaustu upamiętniający tragedię zagłady Żydów niemieckich i europejskich. Piętrzące się, ustawione w rzędach proste bloki kamienne tworzą monumentalny układ o symbolicznej wymowie znaków pamięci. Pomnik zlokalizowano w centralnym obszarze śródmieścia Berlina, przy Ebertstrasse, pomiędzy Bramą Brandemburską, zespołem Potsdamerplatz a historycznym założeniem śródmiejskich terenów parkowych, Tiergarten. Do miejsc, odwołujących się do historii I połowy XX wieku należy interesujący pomnik w Invaliden Park z układem wodnym.

4. Marzahn, usługi w dzielnicy mieszkaniowej wschodniego Berlina

Odrębnymi obszarami aktywności władz miasta są ingerencje planistyczne na terenach dużych zespołów osiedli mieszkaniowych Berlina Wschodniego. Od lat 90. realizowane są programy i projekty mające na celu poprawę standardów wykończenia zabudowy i urządzenia przestrzeni osiedlowych. Należą do nich także projekty podniesienia i realizacji, które mają na celu poszerzenie zakresu usług w dzielnicowych ośrodkach usługowych atrakcyjności przestrzeni związanej z usługami. Jednym z miejsc takich realizacji jest centrum usługowe w dzielnicy Marzahn. Istniejący tam od lat 80. ośrodek, powiązany ze stacją kolei S-Bahn i lokalnym dworcem autobusowym, ma charakter ciągu handlowo-usługowego z zielenią towarzyszącą. Rozbudowa zespołu, częściowo w formie pasażu (il. 5), częściowo jako otwartej przestrzeni publicznej, pozwoliła na pewne urozmaicenie form użytkowania i przestrzeni, tworząc ramy dla miejsc spotkań i lokalnych kontaktów o bardziej miejskim charakterze i większej atrakcyjności. Ujemną stroną nowych inwestycji jest lokalizacja supermarketu i niewielkiej galerii handlowej w bezpośrednim sąsiedztwie stacji. Powstanie tego obiektu oraz koncentracja funkcji w jego pobliżu sprawia, że starsze, dalej położone fragmenty ciągu usługowego podupadają i stają się martwe.

5. Nowe tereny parkowe

Za niezwykle cenną inicjatywę władz miejskich Berlina należy uznać przeznaczenie zwalnianych terenów kolejowych położonych w obszarze centralnych dzielnic w celu urządzenia miejskich terenów parkowych (il. 6). Do takich założeń należą dwa kompleksy terenów, realizowane na terenach położonych na południe od Potsdamerplatz i na północ od Yorkstrasse, pod wspólną nazwą Park Auf Dem Gleisdreieck. Park urządzone w formie pasma z dużymi powierzchniami trawiastymi, na których luźno rozmieszczone są strefy zabaw, rekreacji i wypoczynku. Boczne krawędzie przestrzeni parkowej tworzą szpalery drzew i malownicze kompozycje zieleni wysokiej i niskiej. Górą przebiegają dwie linie U-Bahn.

⁵ Powyższa informacja oparta jest na ustnym przekazie usłyszanym na miejscu.

Wysokie budynki zespołu Posdamerplatz dominują w widokach z parku w kierunku północnym. Tereny parkowe leżą w pobliżu tego założenia w zasięgu krótkiego spaceru.

Na nieurządzonych terenach otwartych Wschodniego Berlina utworzono wyjątkowe założenie parkowe „Ogrodów Świata”. Teren został tu podzielony na fragmenty, które urządzono w różnych stylach i konwencjach. Malownicze kompozycje zieleni, odwołujące się do układów ogrodowych z dawnych epok i rozmaitych kręgów kulturowych, przeplatają się z miejscami, gdzie można spotkać postacie z bajek. Założenie ma charakter przestrzeni wydzielonej, a sama lokalizacja jest cennym elementem, podnoszącym atrakcyjność wschodnich terenów miasta.

6. Wnioski

Odtwarzane, odbudowywane i budowane od nowa układy i założenia urbanistyczne Berlina wiążą podzielony przez dekady organizm miejski w spójną całość. W kompozycji, strukturze przestrzennej oraz programie użytkowym widoczne są pozytywne efekty planowania rozwoju oraz kształtowania współczesnej tkanki miejskiej w formie skomponowanych zespołów, harmonijnie powiązanych z otoczeniem.

Przykład rewitalizacji i przebudowy Berlina potwierdza wagę i znaczenie przyjęcia jasno sformułowanych wizji i zasad kształtowania układu miasta oraz ich rozwinięcia i konsekwentnej realizacji, opartej na ustalonym programie działań. Nie trzeba tu dodawać, że istotnym elementem sukcesu jest zapewnienie odpowiedniego finansowania inwestycji.

References/Literatura

- [1] Bielecki Cz., *Gra w miasto*, Wyd. Bielecki Cz., Warszawa 1996.
- [2] Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, Wydawnictwo VIA, Wrocław 1999.
- [3] Kleihues J., *Architektura i urbanistyka Berlina – o zasadach i ich wdrażaniu w projektach*, Architekt, 2-3/2002, 8-11.
- [4] Racoń-Leja K., *Ślady II wojny światowej w miastach europejskich*, Czasopismo Techniczne, 1-A/1/2013, 101-118.
- [5] Rasche K., *The future of the slab-urbia*, Czasopismo Techniczne, 12-A/2006, Czasopismo Techniczne, 4-Ś/2003.
- [6] Rave R., *Bauen seit 1980 in Berlin*, Verlag Berlin, Berlin 2005.
- [7] Rembeza M., *Program Urban II jako jedno z narzędzi polityki europejskiej w planowaniu przestrzennym miast – przypadek Berlina*, Czasopismo Techniczne, 12-A/2006.
- [8] <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/planen/hauptstadt/enwicklungsmassnahme/en/enwicklung.shtml>; <http://www.stadtenwicklung.berlin.de/cgi-bin/drucken3.cgi?/planen>

III. 1

II. 1. Stan zachowania zabudowy śródmieścia Berlina na przełomie lat 80. i 90. (źródło: file:///planen/fnp/index)

1	—	4	▨
2	○	5	⋈
3	■	6	■
		7	□

III. 2

II. 2. Odtwarzanie ciągłości tkanki urbanistycznej w wybranych fragmentach centrum Berlina: 1 – główne osie miejskie, połączone w rejonach Brandenburger Tor i Potsdamerplatz, 2 – odzyskane punkty węzłowe układu śródmiejskiego, w tym place i zespoły wielofunkcyjnej zabudowy Potsdamer Platz i Leipziger Platz, 3 – nowa zabudowa dzielnicy rządowej z adaptowaną siedzibą Bundestagu, 4 – przykłady nowych i przekształcanych zespołów śródmiejskiej zabudowy usługowo-mieszkaniowej, w rejonach Moabit, czy Friedrichstrasse, z fragmentami śladów Muru Berlińskiego, 5 – nowe założenia parkowe i tereny zieleni urządzonej w odbudowanych rejonach śródmieścia: „zielony mur” i Park Auf Dem Gleisdreieck, 6 – symboliczny pomnik Holokaustu, 7 – kluczowe rejony Berlina wschodniego i zachodniego w okresie podziału miasta (szkic autorki na podkładzie, obrazującym uzupełnienia zabudowy śródmiejskiej Berlina po roku 1990 (źródło: file:///planen/fnp/index)

III. 3. The layout of Potsdamer Platz (photo by M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

II. 3. Założenie Potsdamerplatz, formy architektury i przestrzeni (fot. M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

III. 4. Memorial sites (photo by M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

II. 4. Miejsca pamięci (strażnica, fragmenty Muru Berlińskiego, pomnik w Parku Inwalidów, Muzeum Holokaustu)
(fot. M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

III. 5. Residential and service complexes (photo by M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

II. 5. Kompleksy mieszkaniowo-usługowe (Moabit i Marzahn) (fot. M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

III. 6. New Park Areas (photo by M. Marx-Kozakiewicz, 2013)

II. 6. Nowe tereny parkowe na terenach śródmieścia i Berlina wschodniego (fragmenty Parku Auf der Gleisdreieck, ciągi zieleni, Garten der Welt – Ogrody Świata, Ogród chrześcijański) (fot. M. Marx-Kozakiewicz, 2013)